

ІСТОРИЯ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ / HISTORY OF INFORMATION SECURITY

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЕКРЕТНОСТІ ПРИ ПРОВЕДЕННІ МОБІЛІЗАЦІЇ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ У 1914 РОЦІ

Богдан Бернадський

Національний авіаційний університет

Бернадський Богдан Васильович, к.і.н., доцент

Рік та місце народження: 1972 рік, смт. Локачі, Волинська обл., Україна.

Наукові інтереси: історія спецслужб.

Публікації: понад 20 друкованих наукових праць, серед яких наукові статті у вітчизняних та міжнародних фахових виданнях, матеріали і тези доповідей на конференціях.

Анотація. У статті розглядається діяльність російських спецслужб по становленню контррозвідувального режиму і режиму секретності на Початку Першої світової війни. Отримані результати дозволяють більш системно підійти до висвітлення історії захисту інформації.

Ключові слова: захист інформації, Перша світова війна, державна таємниця, нерозголошення, контррозвідка.

На початку ХХ ст., у переддень Першої світової війни у світі відбулись кардинальні зміни, що відобразились в усіх сферах людського співіснування. Не оминули вони і спецслужби. Окрім всього іншого, перед ними постали і проблеми вирішення мобілізаційних завдань, що виникли з введенням загальної військової повинності в більшості розвинених на той момент країн.

У роки, що передували початку війни, в Російській імперії відзначали небачене до того зростання активності (не обов'язково якісне) спеціальних служб найближчих сусідів. Вже у березні 1914 р. штаб Корпусу жандармів розіслав спеціальний циркуляр у якому вимагав посилення нагляду, у зв'язку з активізацією німецької розвідки. До циркуляра додавався перелік запитань, котрим забезпечувало своїх агентів Познанське розвідувальне бюро німецької армії. Окремо ставилося питання: «Чи відбулася на залізниці заміна секретних мобілізаційних конвертів у поточному році?» [1].

Вперше порохом у Європі запахло у 1908 році. Відповідно, розпочались і перші кроки щодо посилення режиму секретності. У жовтні 1909 року було заборонено публікувати у періодичних виданнях будь-яку інформацію про пересування військ і їх бойову підготовку. Заборона діяла протягом 6 місяців. В подальшому її періодично продовжували аж до 5 грудня 1911 року [2].

Тут варто зауважити, що при розробці планів вдосконалення режиму секретності, стратеги усіх

ворогуючих держав вважали, що майбутня війна буде маневреною і короткотривалою. Тому і роль контррозвідки зводилась, в основному, до захисту таємних мобілізаційних планів, стратегічних і тактичних задумів ведення бойових дій (особливо на початковому етапі війни) і збереження відомостей про нові зразки воєнної техніки. Проблема забезпечення безпеки у військах, тим більше силами спецслужб, до уваги не бралась.

Основною метою контррозвідувальних заходів перших тижнів війни було саме забезпечення прихованості проведення мобілізації. Важливим було не дозволити ворогу визначити темпи перевезення військ і пункти їх зосередження. Так, 1 серпня 1914 року штаб корпусу завчасно попередив жандармські управління, що вся інформація про пересування військ, поїзди, зовнішню безпеку, збройні сили, воєнні споруди є цілком таємною [3].

Дії російських властей, в тому числі і спрямовані на боротьбу із шпигунством, визначались рядом документів, розроблених задовго до початку війни: «Положенням про підготовчий до війни період» від 17 лютого 1913 р., планами мобілізації збройних сил і залізниць, комплексом загальнодержавних заходів по підготовці до війни, котрі мусили виконувати усі цивільні і військові відомства [4]. Заходи, що передбачали боротьбу із шпигунством, забезпечення нормального функціонування залізниць, військових заводів і складів, повинні були здійснюватись в рамках

виконання завдань першої черги, тобто, вже на початковому етапі приведення країни у стан бойової готовності. Таким чином, відразу паралізувалась, в усякому разі на це очікували, діяльність ворожої агентури. Антишпигунські заходи окремо не виділялись, а входили в загальний список обов'язкових заходів різних міністерств, передусім – МВС. Його співробітники мусили керуватись «Положенням про заходи до охорони державного порядку і суспільного спокою».

По затриманні підозрілих у шпигунстві осіб інформація про них передавалась у штаб округу, після чого перед МВС порушувалось клопотання про їх висилку. 10 параграф того ж Положення усував протиріччя між військовими і органами МВС: всі чини жандармської і загальної поліції змушені були приймати всі вимоги командувачів військами округів по охороні ввірених їм районів до негайного виконання [4]. Міністерство шляхів сполучення вводило надзвичайний стан на залізницях, діючи у тісному контакті з МВС у контрдиверсійній діяльності.

Взагалі, російські контррозвідники у цей час відмічали установами німецьких і австрійських спецслужб на виконання завдань розвідувально-диверсійного характеру. Вже 9 червня 1914 р. генеральний радник німецької армії доктор Фішер підписав циркуляр Генерального штабу, що зобов'язував воєнних агентів організувати знищення «ворожих фабрик, заводів, найважливіших воєнних і цивільних споруд».

До справи передусім стали залучатись представники польських радикальних політичних сил, котрі за певні політичні преференції зобов'язались сприяти військовим зусиллям Австро-Угорщини і Німеччини у майбутній війні. І вже в часи липневої кризи Польська соціалістична партія (ППС) отримала з австро-угорського генштабу вимогу негайно розпочати підготовку до проведення не тільки розвідувальної діяльності, але й диверсійних акцій. Водночас, 21 липня з Відня надійшов наказ розвідувальним центрам у Львові, Кракові і Перемишлі ввести підвищену готовність і розпочати забезпечення в Росію вибухівки для здійснення диверсій [5, С.160].

Головному управлінню пошт і телеграфів слід було прослідкувати за припиненням прийому телеграм від приватних осіб «таємною мовою». Телеграми такого роду були зашифровані, причому текст їх носив зовні нешкідливий характер. Зрозуміти їх зміст людина, не обізнана з розвідкою, не могла. Тим більше, це не могли зробити звичайні станційні телеграфісти. Зашифрований текст часто приймався за звичайне повідомлення комерсанта компаньйону. Проаналізувати і осмислити зміст десятків і сотень телеграм що відправлялись людина була не в стані. А спецслужби надто пізно звернули на це увагу [6].

Водночас, військове і морське міністерства за погодженням з МВС віддали наказ про початок функціонування органів військової цензури. На МВС також покладалась обов'язки щодо недопущення страйків і спроб диверсій на підприємствах, що займались виготовленням предметів військового спорядження.

Таким чином, в загальну масу необхідних першочергових заходів були включені і такі, що передбачали контррозвідувальні заходи, боротьбу з диверсіями і саботажем. Однак, ефективними вони могли бути лише при своєчасності проведення. На практиці це було зробити дуже непросто. Побойуючись спровокувати своїми діями противника, уряд намагався максимально відтягнути введення підготовчих до війни заходів. Фактично всі вони без поділу на першочергові і другочергові були зібгані і здійснені одночасно.

Так, «Положення про підготовчий до війни період» офіційно було введено в дію 14 липня, однак знадобилась ще доба, для того щоб цивільні міністерства відіслали на місця відповідні доручення. А заплановані заходи почали здійснюватись лише 18 липня, за день до оголошення війни [4]. Та й контррозвідувальні заходи почали виконуватись одночасно із проведенням всезагальної мобілізації і зосередженням військ на Західному кордоні, коли вони, фактично, вже втратили свою суть і на зміну їм прийшли закони воєнного часу. Військова ж цензура була введена лише 20 липня.

Через надто пізні введення посиленіх контррозвідувальних заходів росіяни упустили можливість паралізувати діяльність ворожої агентури в перші дні мобілізації. Австро-Угорський генштаб ще 8 липня приступив до посиленої розвідки і розпочав збір інформації про перші ознаки і хід імовірної мобілізації. 19 липня розвідка перейшла на другу стадію – посилення розвідроботи проти Росії. Через ще відкритий кордон переправлялась вибухівка і додаткові групи агентів спостерігачів. Отож, за словами М.Ронге, австрійці розпочали посилену розвідку проти Росії за 11 днів до оголошення їй війни Німеччиною і за 16 днів до вступу у війну Австро-Угорщини. У цей час, для збору відомостей про передислокацію російських війська, австрійська розвідка задіяла 200 агентів [8, С.65; 9, С.105].

Німецька військова розвідка розробила план широкомасштабного використання агентів спостерігачів, так званих «уважних мандрівників». Вони діяли під прикриттям туристів, підприємців, журналістів і т.д. Звичайний паспортний режим на кордоні і відсутність підвищеної уваги до іноземців дозволяли німецькій розвідці напередодні введення в Росії надзвичайного стану, переправити туди кілька груп агентів. На думку окремих сучасних дослідників німцям вдалося насадити масову агентуру у прикордонних районах потенційних противників. Втім, ті ж автори зауважують, що відсутність достатньої гнучкості і використання шаблонів у роботі надали німецькій стороні масу дрібних відомостей, створивши лише ілюзію обізнаності [10, С.44].

Саме в період, коли йшла мобілізація і зосередження військ, важливим було не дозволити ворогу визначити темпи перевезення військ і пункти їх зосередження. Посилювались і вимоги до режиму секретності.

Ще з 1912 року за розпорядженням Головного управління Генерального штабу (ГУГШ) всі контррозвідувальні відділення складали і періодично уточнювали списки осіб, котрі підлягали арешту або

адміністративній висилці у «підготовчий до війни період». Аналогічні списки готували і органи політичного розшуку. Варто наголосити, що органи політичного розшуку попереджували контррозвідників, що наявність оперативної інформації (а саме вона слугувала підставою для внесення до списків тієї чи іншої особи) не може бути достатньою підставою для вжиття правових заходів впливу. Жандарми закликали контррозвідників, що у випадку зацікавлення тією чи іншою особою варто надсилати запит до того поліцейського управління що її зареєструвало. Таким чином можна було б усунути ті чи інші незрозумілі моменти уточнити біографічні дані особи та її подальшу долю [11].

Жандармські управління вели також облік всіх іноземних підданих, що проживали на території імперії. Особливо серед них виділялась категорія військовозобов'язаних, тобто австрійських і німецьких підданих, що перебували в запасі армій своїх держав. Передбачалось, що з початком війни вони будуть інтерновані.

Всіх неблагонадійних було поділено на три категорії. До першої відносились особи щодо яких не вживались процесуальні дії, але які мусили перебувати під посиленням негласним наглядом. До них, перш за все, відносились члени дипломатичного корпусу. Друга категорія – ті кого слід було заарештувати. До їх числа відносились особи, що обґрунтовано підозрювались у шпигунстві. Третю групу осіб складали особи, котрих варто було вислати в адміністративному порядку [4].

Складені за цим принципом списки генерал-квартирмейстери передавали на затвердження у Генштаб. Останній же постійно висловлював своє незадоволення їх якістю. Справа в тому, що в «чорні списки» потрапили усі підозрювані у шпигунстві, а загалом, і основна частина чоловіків-іноземців, що проживали на зазначеній території. Генштаб же наполягав на більш вдумливому підході до справи [4].

Тож з моменту оголошення мобілізації розпочались заплановані арешти. На практиці вони проводились не вибірково, як того вимагало ГУТШ, а набули масового характеру. Контингент підозрюваних визначався не наявністю у контррозвідки компроматеріалів, а національною приналежністю. Передусім тих осіб, що могли бути причетними до спецслужб. Так, 24 липня 1914 року був затриманий барон Р.-Е. Гейн – австро-угорський консул у Києві. 27 жовтня 1914 року він був зареєстрований у Петербургській охоронці та висланий до Костромської губернії. В тих же числах був затриманий консул в Одесі Е.Геринг. 26 листопада його привезли з Києва до Петрограда по справі військового шпигунства [11, С.30, 33].

Адміністративна висилка підозрюваних стала найпоширенішою формою боротьби із шпигунством. З оголошенням західних губерній на військовому положенні, їх головні начальники отримали право висилати неблагонадійних у внутрішні райони імперії. Однак, і ці регіони були не менш важливими, у плані захисту державної безпеки, тому таке переселення, особливо в промислові центри, втрачало свою суть.

28 липня штаб корпусу жандармів направив начальникам управлінь телеграму, у котрій зазначався порядок дій властей щодо різних категорій підданих ворожих держав. Усі німецькі і австрійські військовослужбовці, що опинились в Російській імперії, оголошувались військовополоненими. Австрійці і німці, що рахувались в запасі армій своїх держав, також включались в категорію військовополонених. Їх передбачалось виселяти у В'ятську, Вологодську, Оренбурзьку губернії і Якутську область. Туди ж виселялись піддані ворожих держав, заарештовані «лише за підозрою у шпигунстві, однак без певних доказів» [4].

Таким чином, на практиці не робилось жодної різниці для тих, хто був оголошений військовополоненим і затриманим за підозрою у шпигунстві. Індивідуальний підхід у визначенні імовірних агентів противника було замінено репресивними заходами щодо цілих груп населення. На перше місце при визначенні неблагонадійності вийшли групові ознаки (підданство, національність і т.д.). Так, з 25 членів акціонерного товариства «Артур Коппель» 23 були вислані у внутрішні губернії та за кордон. [12, С.212]

В середині серпня 1914 року МВС розіслало губернаторам і градоначальникам спеціальні телеграми, в котрих дозволялось поняття військовополоненого поширити на всіх австрійських і німецьких підданих чоловічої статі віком від 18 до 45 років, за винятком завідомо хворих і непридатних до військової служби. Арешти осіб, що відносились до категорії військовополонених проводились у різні строки. У прикордонних губерніях раніше, у внутрішніх пізніше. Сигналом до початку арештів послужила телеграма МВС.

Аналіз документів МВС і військового відомства дозволяє нам стверджувати що у довоєнний період висилка військовозобов'язаних ворожих держав і підозрюваних у шпигунстві розглядалась як два не зв'язаних між собою комплекси заходів. Втративши свої специфічні особливості, вони перетворились у масову депортацію. Остання видалась військовим настільки ефективним методом захисту від шпигунів, що згодом до нього стали вдаватись, як до випробуваного заходу.

Навіть облік осіб зазначених категорій вели різні відомства. Списки військовозобов'язаних – органи МВС, а підозрюваних у шпигунстві – військова контррозвідка. Для того щоб потрапити у першу категорію достатньо було формальних підстав. Для другої нехай і не доведені, але все ж підозри.

При висилці допускались численні зловживання. Так начальник штабу Київського військового округу генерал Тодорович вислав чоловіка своєї коханки. Однак, той був досить відомим адвокатом. Розгорівся скандал. Втім, для Тодоровича негативних наслідків це не мало, через повну довіру до нього його безпосереднього керівника – генерала Троцького [13, С.409].

Винятки з цього правила також здійснювались на підставі формально групових (національних) ознак. Великі групи іноземних підданих виводились за межі дій циркулярів МВС. Ці винятки пробивали дірки у

репресивній системі, що склалась. Так 17 серпня 1914 року Генштаб і МВС повідомили місцеві власті, що не підлягають арешту піддані ворожих держав – чехи і галичани, французи Ельзасу і Лотарингії, італійці, але «якщо всі вони не підозрюються у шпигунстві». Крім того, русинам і сербам, навіть австрійським військовозобов'язаним дозволялось жити у будь-якому місті Росії. Від них вимагалось лише чесне слово не покидати Російську імперію і не діяти їй на шкоду [14].

Вдалось також провести кілька успішних протидиверсійних акцій. Наприклад, в Ровенському повіті, в помісті Блохаї Рава був затриманий при зустрічі з агентом з числа колоністів німецький полковник Лессінг. В окремих місцевостях виявлялись склади зброї. [17, С.234]

Доцільність депортації військовозобов'язаних безсумнівна. Більше того, на сьогодні це загальноприйнята світова практика, відображена у міжнародному праві. Імовірно в цю сітку потрапили і невиявлені ворожі агенти. Дотично це визнає і М.Ронге [Див.: 8]. Однак, огульне обвинувачення цілих категорій населення допомогти справі не могло. Спецслужби намагались викоренити основу шпигунства, але сумнівна користь від цих заходів перекиривалась значною шкодою.

Пропаганда почала формувати образ ворога-німця, постало питання про так зване німецьке засилля. Основну увагу було звернено на електричну промисловість котра вважалась складовою німецького капіталу і через яку нібито здійснювалась розвіддіяльність. Міністр внутрішніх справ О.Н. Хвостов, зокрема, був впевнений, що німецький капітал таким чином здійснює одночасно політичне та економічне завоювання Росії [18, С.5].

Поряд із цим вводились і окремі елементи контррозвідального режиму. Готелі, квартировласники і банківські установи зобов'язувались повідомляти у правоохоронні органи усю наявну у них інформацію про німецьких підданих. В ліквідації німецького землеволодіння уряд бачив шлях вирішення і аграрної проблеми [19, С.229]. В серпні губернська адміністрація повідомляла генерал-губернатора про великі труднощі, пов'язані з виселенням цих людей, оскільки весь транспорт був залучений для воєнних потреб. На якийсь час виселенці були розміщені у повітових тюрмах, і без того переповнених. Так, в шести волинських тюрмах перебував 431 військовозобов'язаний та 74 звинувачених у шпигунстві [14].

Найпоширенішими обвинуваченнями були: шпигунство, підозріла поведінка, антиросійська пропаганда і т.д. Це було притаманне усім без виключення воюючим країнам. В окремих випадках справді сумлінні офіцери намагались з'ясувати суть справи і навіть встановлювали причину, що змусила патріота взятись за перо. Аналіз справ дозволяє нам стверджувати, що переважна частина доносів мстила приватноспоживацький характер. І все ж по кожному окремому випадку здійснювалась ретельна перевірка. Ця робота забирала чимало часу і набула великої ролі в діяльності спецслужб. Велика кількість доносів в поєднанні з відсутністю значної користі створило сприятливе підґрунтя для службових зловживань.

Фантазія поєднана із знанням конспірації і розшукової роботи дозволяла кар'єристам малювати фантастичні схеми нібито існуючих шпигунських організацій.

Визначення категорій підозрілих у контррозвідальному відношенні осіб за формальними груповими ознаками зачепило і традиційного цапа-відбувайла – євреїв, котрих у масі стали підозрювати у зрадницькій діяльності. В документі відзначалось, що євреї «дають велику кількість шпигунів через схильність багатьох з них до злочинів різного роду за гроші...», до того ж «завдяки знанню більшістю євреїв німецької мови, німці використовували їх в зайнятих місцевостях як провідників і освідомителів» [20].

Тож євреї ставали об'єктом розробки військової контррозвідки. Втім, системного характеру ці переслідування набули вже після закінчення мобілізації.

Початок мобілізації став підставою і для прийняття важливих законодавчих актів: «Про затвердження тимчасового положення про військову цензуру» і «Переліку відомостей і зображень, що стосуються зовнішньої безпеки Росії і її військово-морської і сухопутної оборони, оголошення і поширення яких у пресі, промовах або доповідях, що проголошуються у публічних зібраннях, забороняється на підставі ст.1 відділу 2 Закону від 05.07.12р. і ст.5 Височайшого указу урядовому Сенату від 20.07.14р.».

Головною метою вже згадуваної військової цензури було «недопущення після оголошення мобілізації армії, а також під час війни, оголошення і поширення відомостей, що можуть пошкодити інтересам держави», тобто контроль над виданням друкованої продукції і перелік кореспонденції з метою недопущення розголошення державної таємниці [7]. Відповідний перелік відомостей, з яким Росія зустріла війну мстив у собі 25 пунктів, пов'язаних з різними напрямками військової сфери. Під категорію державної таємниці потрапляла інформація починаючи з кількості нейтралізованих шпигунів і закінчуючи описом відвідування коронованими особами театру військових дій. У подальшому цей перелік розширювався. Значна частина змін обумовлювалась якраз мобілізаційними вимогами [21, С.45]. До початку бойових бій переліки мінялись тричі. Очевидно протягом зростання напруги за думка про перелік заборонених відомостей мінялася і їх список збільшувався. Останній, видозмінений перелік, призначався для введення в дію якраз в умовах перед мобілізаційного періоду. Одночасно з цим було посилено відповідальність військовослужбовців за здійснення злочинів пов'язаних із державною зрадою та шпигунством [12, С.221].

Не можна не зауважити, що окремі пункти переліку громадськість зустріла неоднозначно, звинувачуючи її авторів у юридичній неграмотності, невиправданому засекречуванню ряду відомостей, що, зокрема, призвело до безладу на залізницях і т.д. Відомий журналіст М.Лемке стверджував, що бюрократично створений закон не знайшов повного застосування і був приречений з однієї сторони на його систематичне ігнорування, а з іншої на довільне тлумачення органами влади [13, С.36, 42-43].

До речі, військові цензори, слідкуючи за нерозголошенням таємної інформації, могли забороняти публікації інформації навіть у тому випадку, якщо вона не входила до відповідних Переліків, але яка, на думку цензора, могла виявитись шкідливою для військових інтересів держави. Таким чином права військового цензора істотно розширювались, що давало їм можливість заборонити до розпорядження вищої інстанції будь яку кореспонденцію, якщо він вирішить, що у ній розголошується військова таємниця. Інтелектуальна обмеженість окремих цензорів призводила і до зловживань. Так в одному із журналів було заборонено статтю про бій, котра починалась словами: «Небо було синім». Цензор вирішив, що таким чином, розкривається розташування російських військ.

Встановлювалось, що видання, котрі вийшли в світ поза театром бойових дій, допускались до поширення лише із дозволу місцевого військового цензора. Якщо у відповідних публікаціях містились відомості, розголошення яких військовим цензором визнавалось небезпечним для воєнних інтересів держави, такого роду відомості, статті і малюнки вирізались або заштемповувались [22, С.44].

Організація перегляду поданих депеш покладалась на начальників жандармських залізничних управлінь, а їх безпосереднє виконання – на підпорядкованих їм начальників відділень. Вивчити всю масу телеграм жандармські офіцери, котрих ніхто не звільняв від виконання інших обов'язків, звичайно ж, не могли. В результаті цензура здійснювалась незадовільно, поверхово. Жандарми покладались на пильність телеграфістів, на котрих переклали обов'язок затримувати всі тексти підозрілого змісту.

До початку серпня 1914 р. при Штабі Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту вже був сформований військово-цензурний відділ, який розпочинає роботу по формуванню військово-цензурних пунктів на території України. До речі, до часу початку війни штат професійних цензорів мала лише Росія і Німеччина.

Згідно з Тимчасовим положенням, розгляду воєнної цензури підпадали: «1) всякого роду здійснені відтиски, естампи, малюнки, фотознімки призначені до опублікування; 2) поштові відправлення і телеграми і 3) тексти і конспекти промов і доповідей, призначених для їх виголошення у публічних зібраннях» [23, С.20].

У випадку виявлення відомостей, заборонених до розголосу, цензура вилучала відповідну інформацію. Відразу зазначимо, що зазвичай, протягом всієї війни, при виявленні такого роду даних, подальші оперативні-розшукові дії спрямовані на виявлення джерела витoku не проводились.

Серйозним недоліком нового Положення стало те, що згідно із ст.4 під дію воєнної цензури не підпадали всі урядові видання, а також «публічні промови і доповіді, що здійснювались згідно з виконанням службових і посадових обов'язків, поштові відправлення і телеграми як такі що надсилались так і отримували:

- особами імператорської фамілії;

- головнокомандувачами або командувачами окремими арміями;

- всіма урядовими установами і посадовими особами, за приналежним цим установам і особам друком [23, С.20; 22, С.39].

І звичайно, від цензурного догляду була звільнене дипломатичне листування.

Встановлювалось два рівні воєнної цензури: в повному об'ємі і часткова. Воєнна цензура в повному об'ємі полягала в попередньому розгляді всіх матеріальних носіїв інформації, призначених до широкого розголосу, а також ознайомленні і виїмки як внутрішніх так і міжнародних поштових відправлень і телеграм без виконання формальностей передбачених кримінально-процесуальним законодавством. Такий вид цензури вводився лише на театрі воєнних дій. В інших місцевостях імперії вводилась часткова воєнна цензура. Вона полягала в перегляді і виїмки міжнародних поштових відправлень, а в окремих випадках – за розпорядженнями головних начальників воєнних округів, і внутрішніх [22, С.21; 2, А.198].

Згідно з наказом Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, в правобережних українських губерніях вводилась воєнна цензура у повному об'ємі.

До речі, ст.12 попереджувала що введення воєнної цензури аж ніяк не заміняє і не відмінює діяльність тих, цензурних органів, що діяли у мирний час. Таким чином з початком війни у державі з'являлись дві цензурні структури.

Органи воєнної цензури на території, що не входили в район театру воєнних дій складалися з головної воєнно-цензурної комісії, місцевих воєнно-цензурних комісій і воєнних цензорів. На театрі воєнних дій справами воєнної цензури відали: штаби Головнокомандувача, армій, флоту, і воєнних округів театру воєнних дій. До Головної воєнно-цензурної комісії входили представники військового і морського міністерств, міністерства юстиції, МЗС і три представники від МВС (Головного управління у справах друку, Головного управління пошт і телеграфів та Департаменту поліції).

Головна воєнно-цензурна комісія, окрім координації роботи підлеглих структур здійснювала також розробку проектів щодо основних напрямків цензурної політики в умовах воєнного часу. Місцеві ж комісії здійснювали безпосередню роботу по недопущенню розголошення таємних відомостей [23, С.25-26].

Воєнний цензор наділявся досить великими повноваженнями. Як вже зазначалось, з початку війни кілька разів вводився в дію перелік відомостей що становлять державну таємницю. Недосконалість та незавершеність цих переліків розумів і законодавець. Тому ст.31 стверджувала «воєнним цензорам входить в обов'язок не допускати до опублікування шляхом друку будь-якого відомостей, хоча б і непередбачених правилами, що видаються на підставі ст.11 цього Положення, але які можуть, на думку цензора, виявитись шкідливими для воєнних інтересів держави» [23, С.26-27]. При роботі з приватною кореспонденцією перед військовим цензором також

ставились завдання обумовлені вимогами політичного розшуку (передусім в умовах збіганості мобілізаційних заходів), контррозвідки та забезпечення режиму секретності [6, А.2-4].

Військово-цензурне відомство перейняло на себе також обов'язки прес-служби. Так, з початком мобілізації генерал М.Янушкевич видав розпорядження вжити найсуворіших заходів щодо недопущення витоку інформації з військових установ. А в серпні було заборонено штабам передавати будь яку інформацію пресі, оскільки це буде робити штаб Верховного головнокомандувача (ВГК). Виключення було зроблено чомусь лише для цензурного відділення штабу Південно-Західного фронту [13, С.52-53].

Наказом зі Штабу Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту від 15 серпня 1914 р. необхідно було приступити також до ревізії всіх книжкових крамниць з метою вилучення друкованих видань, які не відповідають введеному в дію «Тимчасовому положенню про військову цензуру»: передусім, видань, що містили географічні карти, а згодом усіх друкованих видань та фотографічних зображень без печатки «Дозволено військовою цензурою» [24, С.170].

Згідно з указом від 10 липня 1914 року з'явилися ще два караних діяння:

- повідомлення в доповіді, публічному виступі або публікації відомостей, що становлять державну таємницю;

- неподання друкованого видання у військово-цензурне управління.

Виголошення публічних промов на театрі воєнних дій також дозволялось виключно за погодженням із відповідною військово-цензурною установою. Контроль за виконанням цього Положення покладався на чинів поліції. Щодо відповідальності за порушення приписів військової цензури зазначалося, що винні в розголошенні під час промови закритих відомостей штрафуються у розмірі від 100 до 2000 крб., або ув'язнюються на строк від одного до шести місяців. За розголошення в засобах масової інформації накладався штраф від 500 до 10 тис.крб., або винний ув'язнювався на строк від 2 місяців до одного року. При рецидиві видання закривалось на весь час дії військової цензури. До речі, такого роду відповідальність передбачалась лише у тому випадку, якщо винний не притягувався до відповідальності згідно з карним законодавством. Публікація всупереч цензурі у неперіодичному виданні призводила до штрафу у розмірі від 100 до 2 тисяч крб., або ув'язненні на строк від 1 до 6 місяців. Публікація без дозволу передбачала штраф від 25 до 300 крб. Якщо ж експерти приходили до висновку що опублікована інформація містила державну таємницю винні штрафувались на суму від 100 до 2 тис. крб. або ув'язнювались на строк від 1 до 6 місяців.

До відповідальності притягувались: автор, видавець, друкар і книгопродавець. Штрафувались і ті особи котрі без дозволу поширювали на театрі бойових дій видання, що вийшли в інших місцевостях. Якщо ж у відповідних публікаціях містилась публікація

що стосувалась державної безпеки, винних могли і ув'язнити.

Всі справи котрі вели органи військової цензури оперативно супроводжувались чинами корпусу жандармів. Останні також передавали до цензурного відомства оперативну інформацію щодо порушення вимог військової цензури [23, С.33-36].

Сформований механізм військової цензури, розроблений царською Росією, виявився настільки дієвим, що багато з цього досвіду було використано в подальшому радянською цензурою, зокрема складання звітів, їх форма, рух інстанціями тощо. Звичайно, дії військової цензури можна було оскаржити, однак в умовах воєнного часу це було малорезультативним.

Не менш важливим напрямком роботи контррозвідки у передвоєнний період було спостереження за діяльністю вітчизняних та акредитованих іноземних журналістів. В контррозвідувальних підрозділах фахівців у галузі журналістики не було. Тут особливу активність проявляли співробітники охоронних відділень Департаменту поліції. Основна увага зосереджувалась на газетній продукції радикального напрямку.

Правовий статус кореспондентів і межі їх обізнаності з інформацією військового характеру визначався «Положенням про військових кореспондентів у воєнний час» 1912 р. У ньому підкреслювалось, що крім затверджених начальником генштабу військових кореспондентів, жодна інша особа не має права надсилати для друку жодної інформації з театру бойових дій [25, С.164].

Таким чином ставився бар'єр перед несанкціонованим розголошенням таємної інформації у відкритих джерелах. Відповідно на посади, теоретично, допускались перевірені особи, котрим можна було довіряти. Втім, М.Лемке, котрим опублікував це положення, власним прикладом заперечив цей документ.

Спочатку передбачався допуск в армію 20 (у тому числі 10 іноземних) кореспондентів, котрі отримували дозвіл користуватись фотоапаратами. Крім них допускались три професійних російських фотографи, яких затверджував Генштаб. Підготовка текстових публікацій фотографам заборонялась. Їм видавались спеціальні посвідчення та нарукавні пов'язки, носіння яких було обов'язковим у тих місцевостях де діяло Положення про польове управління військ [25, С.165]. Таким чином можна було притягнути до відповідальності і військовослужбовців, котрі бездумно розголошували таємні відомості кореспондентам. Якби такого роду інформацію кореспондент намагався б опублікувати, її міг зупинити цензор, а військовослужбовець не міг би стверджувати, що не знав особи співбесідника.

Обов'язковою вимогою для військового кореспондента був факт громадянства чи підданства тієї держави, у якій виходило видання, котре його акредитувало. Акредитовані кореспонденти підпорядковувались військово-цензурному відділенню штабу головнокомандувача, всі розпорядження якого виконувались негайно. Відповідні документи при кореспонденті мусили бути завжди. Якщо особа

складала з себе ці обов'язки вона негайно висилалась з театру бойових дій [25, С.166-169].

Крім загальних покарань, передбачених за порушення правил воєнної цензури, передбачались і особливі покарання за порушення вимог роботи на театрі бойових дій. Воєнний кореспондент помічений без нарукавної пов'язки штрафувался в розмірі від 25 до 100 крб.. Повторне порушення штрафувалось від 100 до 300 крб., подальші рецидиви оцінювались в 500 крб. Якщо ж воєнний кореспондент відправив кореспонденцію або ілюстрацію без попереднього розгляду цензурою, навіть у випадку, коли це не призначалось для публікації та потім було опубліковано, його штрафували на 300 крб. За рецидив позбавляли акредитації. Штрафом на суму від 3 до 5 тисяч крб.. карався несанкціонований виїзд за межі району розташування штабу головнокомандувача. Втім штрафувались лише у випадку виїзду особи на строк не більше 3 днів і подальшого її повернення. Рецидив карався штрафом від 5 до 10 тисяч крб., а подальше порушення призводило до позбавлення відповідного звання (кореспондента чи фотографа).

Якщо ж особа без відповідного дозволу відлучилась на строк більше 3 днів, вона відразу позбавлялась акредитації. Спецслужби ж проводили перевірку її діяльності та місцезнаходження. У випадку з'ясування його перебування в місцевостях, на яке поширювалось Положення про польове управління військ, його ув'язнювали на строк від 0,5 до 1 року. Якщо Положення на ці місцевості не поширювалось, кореспондент сідав у тюрму на строк від 3 до 6 місяців. Якщо військовий кореспондент умисно переходив через лінію фронту його ув'язнювали на строк від 3 до 5 років. Якщо ж при цьому він ще і розповів противнику якісь відомості що входили до відповідного переліку таємних відомостей, його притягували до відповідальності на підставі відповідне статей кримінального уложення, що передбачало відповідальність за державну зраду і шпигунство [25, С.170-171].

Не дивлячись на таку досить суворі заходи на початку війни начальник Генштабу М.Янушкевич повідомив начальникам військових округів, що кореспонденти в армію допущені не будуть [25, С.174]. У свою чергу і командувач військами фронту генерал Іванов віддав розпорядження що на території військових частин не допускались жодні сторонні особи, особливо кореспонденти.

Втім адміністративні кроки виявились неефективними. Недостатній контррозвідальний контроль за збереженням державної і військової таємниці багато в чому обумовив ситуацію, коли в періодичній пресі з'являлись статті, що містили таємні відомості, іншу важливу інформацію. Тож ряд публікацій потрапляли у пресу і не пройшовши щільне цензурне сито. Охоплені загальним патріотичним підйомом ряд літераторів йшли на фронт солдатами і офіцерами, а потім публікували свої враження як художні та публіцистичні твори. Так на Волині працював А.Толстой, два георгіївських хрести отримав М.Гумільов, описавши пізніше у пресі свої пригоди. Таких осіб редакції зараховували в якості

власних кореспондентів. При бажанні в публікаціях О.Купріна, А.Толстого, А.Серафимовича та А.Блока та інших можна було знайти натяки на таємну інформацію. А одним із таких власкорів був офіцер однієї із частин Південно-Західного фронту Б.Савінков, котрий цілеспрямовано збирав таємну інформацію для партійних потреб.

Командування неодноразово намагалось заборонити офіцерам публікуватись, погрожуючи суворими покараннями. Однак ці погрози були безуспішними. Більше того, високі гонорари призвели до того, що ряд офіцерів штабів і воєнно-цензурних відділів стали співпрацювати передусім з братами Суворіними та іншими приватними виданнями, відмовляючись співпрацювати з урядовими [22, С.22].

В плані профілактики розголошення таємної інформації у засобах масової інформації певний інтерес становить висновок щодо публікації у місцевій пресі двох статей: «Російські воєначальники» і «Останні новини» у липні 1914 року. Згідно експертної оцінки було визнано, що вказані статті містять у собі інформацію обмеженого використання. В ході дізнання, редактор пояснив що усі статті – це передрук з австрійської преси. Головне управління у справах друку отримало на це роз'яснення генерал-квартирмейстера КВО, у якому зазначалось, що якщо пояснення відповідає дійсності то опубліковані матеріали не підпадають під перелік відомостей заборонених до публікації. Якщо ж ні, то публікацію слід вважати порушенням режиму секретності [26, А.386]. Вочевидь, пояснення відповідали дійсності, бо жодна інформація, про якісь санкції нам невідома.

Заборонялась поява в пресі будь якої інформації щодо приїзду – від'їзду осіб командного складу. Особлива увага зверталась на дотримання п.6 Переліку, тобто інформації що могла вказувати на мобілізацію [26, А.390, 393].

Як не дивно, але у воюючій країні не було єдиного правового поля. Вже на початку війни в Росії було порушено важливу умову досягнення перемоги над ворогом: забезпечення єдності фронту і тилу. Тобто єдності дій вищого військового керівництва і державних органів влади. Згідно з затвердженим у липні 1914 р. «Положенням про польове управління військами у воєнний час» країна штучно поділялась на дві окремі частини фронт і тил, що створило істотне організаційне протиріччя. Характер взаємовідносин між цивільною адміністрацією і воєнним командуванням відразу набув гостроти. Ставка ВГК стала другим урядом. Причому механізму взаємодії з Радого міністрів створено не було. Невдалими виявились і всі спроби знайти консенсус. Це призвело до кризи державного управління, в ході якої особливо страждала юриспруденція. В тилу вона функціонувала у традиційному форматі, а на театрі воєнних дій це було неможливим, оскільки весь набір репресивних засобів був у руках воєнного командування.

Непродуманим було питання і про збільшення кількості контррозвідальних відділень в стратегічно важливих пунктах, адже воювати збирались лише на заході і на території ворога. Процес формування органів контррозвідки в діючій армії розтягнувся на

кілька місяців, адже розроблених мобілізаційних планів по цій лінії не існувало [27, С.36-37].

Спецслужби ще на початку 1913 року розробили пропозицію по організації контррозвідки на випадок війни. Згодом здійснювались додаткові заходи щодо розгортання контррозвідальних відділень фронтів і армій у воєнний час, а також формування агентурної мережі з місцевих жителів. Так, 29 липня 1914 року затверджено «Положення про польове управління військ у військовий час». Воно передбачало створення контррозвідальних відділень при штабах фронтів і армій у складі відділу генерал-квартирмейстера, в підпорядкуванні начальника розвідального відділення [31, С.40-41].

Армійські підрозділи мали створюватись з розгортанням збройних сил на базі округів. Так штаб Київського військового округу планував передати весь особовий склад окружної контррозвідки на укомплектування відповідного підрозділу 3-ої армії. Нестачу кадрів і поповнення тих що вибули мав виправити офіцер Київського районного охоронного відділення. Про це було направлено клопотання до МВС. Джерело поповнення кадрів не вказувалося, та й конкретних домовленостей з МВС не було [27, С.37]. Більш далекоглядно поступили штаби Віленського і Варшавського округів, які рекомендували ГУПШ збільшити штати ще до оголошення мобілізації. Втім усі пропозиції залишились на папері.

Це вплинуло і на діяльність спецслужб. Завдання контррозвідки безпідставно звужувались лише до захисту чисто армійських секретів. На території, що не входила до театру воєнних дій продовжували функціонувати контррозвідальні відділення штабів воєнних округів. В діючій армії процес налагодження контррозвідальної діяльності розтягнувся на кілька місяців.

Однак закладена міна сповільненої дії – неурегульованість питання про взаємодію контррозвідальних відділень (КРВ) з розшуковими органами МВС, у тому числі і в «особливий період», відсутність централізованої системи управління і підготовки кадрів контррозвідників спрацювала після серпня 1914. Здійснене із запізненням переведення роботи на «військові рейки», загальне ігнорування командуванням російської армії на першій фазі війни проблем безпеки продемонструвало, що вищий генералітет не зміг засвоїти нової сфери діяльності. Майбутню віну він вважав короточасною і маневреною. При такому підході питання розвідки і безпеки виглядали другорядними. Вкрай безвідповідальним було ставлення до нових видів розвідальної діяльності, що з'явилися під впливом технічного прогресу, яскравою ілюстрацією цього є події в Польщі і Східній Пруссії.

З початком війни влада у прифронтових губерніях перейшла у руки військових властей. У цих умовах контррозвідка здійснювала арешти самостійно, а місцеві жандармські органи виконували накази армійського командування. Поза театром бойових дій порядок взаємодії зберігся. Контррозвідка збирала інформацію, жандарми здійснювали арешти. Це скоувало дії військових, котрі намагались домогтись повної незалежності [4].

Зрештою, в.о. начальника генштаба М.А.Беляєв спробував усунути жандармські органи від контррозвідальної діяльності, звівши їх до ролі простих виконавців. Однак тут він зустрів рішучий і логічний опір командира Окремого корпусу жандармів В.Ф.Джунковського. Це один із не багатьох випадків коли генерал виступив на захист свого підрозділу. Джунковський рекомендував більш ретельно ставитись до вимог законодавства.

Згодом, міністр внутрішніх справ Хвостов пояснював ці дії інтригою імператриці Олександри Федорівни, яка відіграла головну роль при призначенні Беляєва, що дозволяло курувати військову контррозвідку. У роки війни значення цього органу значно зросло. І у міжвідомчих суперечках пріоритет віддавався військовим контррозвідникам. Хвостов стверджував, що «агенти Департаменту поліції мусили негайно поступатись контррозвідці, котра була більш суворою, в розумінні спостереження, ніж будь яка розвідка» [18, С.47].

Разом з тим жандарми не бажаючи перетворитись у зняряддя контррозвідки не надто рвались виконувати додаткові функції, про що пишеться у мемуарах. Тим більше, що вони розуміли - з початком війни з'явиться чимало хибної інформації. З цього приводу навіть було видано наказ по Корпусу, щодо більш ретельної перевірки інформації. [32, С.400-402] Військова ж контррозвідка, базуючись на малодостовірній інформації, заводила чимало справ. Більшість справ передавались територіальним ГЖУ і розглядались в адміністративному порядку.

Коли воєнне міністерство в цілому і його контррозвідка зокрема, отримали особливі повноваження, вони потіснили жандармів і в окремих сферах політичного розшуку, що раніше вважалося їх вотчиною. МВС вважали ж себе єдиними фахівцями у цій сфері.

Отож, в перші тижні війни цілеспрямованого пошуку ворожої агентури не велось. Введені в липні військово-цензурні комітети не могли вирішити чиє ж листування варто розглядати в першу чергу. Адже підозрюваних у шпигунстві на волі майже не лишилося. Специфікою Південно-Західного краю був польський фактор. З циркулярів Департаменту поліції жандармам і контррозвідці було відомо, що Ю.Пілсудський та інші польські націоналісти нелегально перебували на території імперії, готуючи за завданням австрійців диверсійні акти. Отож, цензура і жандармські управління посилили спостереження за перепискою поляків. Однак, як нам відомо, на слід ворога вони не вийшли. Врешті антиросійські настрої значної частини поляків таємницею не були, так само як і спроби австро-німецьких розвідок використати це у своїх інтересах.

Перш за все їх використовували для розвідки. Так жандарми при перетині держкордону затримали жителя м.Львів А.Арлета, котрий при подальшій перевірці виявився російським підданним Т.Дибчинським. При обшуці у нього було виявлено ряд навчальних посібників із розвідальною диверсійною і пропагандистською роботи [28, А.Зв.].

Надії за допомогою перлюстрації вийти на слід ворожої агентури виявились також безрезультатними.

Однак цей метод продемонстрував свою ефективність у справі недопущення розголошення відомостей що становлять військову та державну таємницю.

З метою протидиверсійних заходів і недопущення витoku закритої інформації було вирішено не допускати іноземців до обслуговування поїздів. В подальшому ці підходи поширились і на людей з іноземними прізвищами. Так під пильним негласним наглядом перебував інженер Кількстроп, що нібито лаяв вищі військові чини. Факт лайки підтвердити чи заперечити не вдалось, однак інженера про всяк випадок з Києва перевели в Курськ. Під пильним наглядом перебував Ф.Кайзер. Таких випадків було чимало [3].

В Росії у всіх сферах економіки діяли сотні іноземних компаній з тисячами службовців, серед яких було чимало німців. До початку війни ніхто не думав що вони можуть становити загрозу державній безпеці. Максимум чого від них очікували це саботаж. За версією ГУШ промислові і торгівельні компанії що не мали контактів з армійськими штабами і не були зайняті на побудові воєнних об'єктів не мали можливості займатись шпигунством. При цьому недооцінювалась можливість збору інформації про економічний потенціал імперії [4].

Важливу роль відіграло суспільне ставлення до проблеми. 22 червня 1914 року газета «Російський інвалід» опублікувала звернення до громадян Російської імперії. Це була перша спроба висловити думку влади щодо ставлення до захисту військової таємниці у Російській імперії. В ній влада закликала населення зберігати у таємниці інформацію про дислокацію, переміщення і чисельність військ та не вірити чуток. У свою чергу уряд обіцяв інформувати про реальну ситуацію на фронтах [30]. Вже 29 липня 1914 року було оголошено урядове повідомлення із зверненням до населення про необхідність збереження в таємниці всього що стосується воєнних заходів. наголошувалось що будь яка необережність в розмовах, листах і телеграмах може завдати шкоди державі і потребуватиме від армії зайвих жертв. тут же громадськість закликали до спокою і недовіри до чуток, котрі можуть бути недостовірними і зловмисними. суспільство повинне було змиритися і з обмеженнями інформації. М.Лемке з цього приводу зробив помітку: «Японська війна, імовірно, не минула дарма» [25, С.21-22].

Абсолютно випадково з початком війни в поле зору контррозвідників потрапила компанія «Зінгер». Прямолінійні дії німецької розвідки ще більше посилили наявні підозри. 19 травня 1914 року начальник контррозвідального відділення штабу Київського військового округу підполковник Белєвцов повідомив в Одесу своєму колезі підполковнику Аплечєєву про пропозицію розвідального характеру, що отримують представники «Зінгеру» від Бременської контори «Поставник міжнародної інформації». Підставою інформування послужили матеріали перлюстрації. 3 липня компанія привернула увагу і військової контррозвідки. Тоді МВС не звернуло уваги на побоювання військових, вважаючи їх страхи надто перебільшеними.

7 липня 1914 р. в окружну контррозвідку Огеньвар ГУШ повідомив про протиправну діяльність «Зінгер і К^о», котра отримала пропозицію від «Поставника міжнародних відомостей» щодо збору інформації про збройні сили Росії. Ряд авторів стверджує, що контррозвідальна розробка фірми дала змогу викрити шпигунську мережу та встановити методику її діяльності. Поряд із цим відмічається, що для судового переслідування матеріали були недостатніми. Лише через рік після початку війни було перехоплено циркуляр помічника директора компанії О.О.Кельвіна завідувачам магазинів з вказівкою збирати відомості воєнно-технічного характеру на оборонних підприємствах столиці. Керівники фірми О. О. Кельвін і Т. Р. Грастоф були заарештовані як резиденти.

Ряд поважних вчених, зокрема М.Греков, висловлюють обґрунтовані сумніви у використанні цілої компанії для потреб розвідальної діяльності. Натомість, причетність до німецьких спецслужб, закритого у тому ж таки липні 1914 р. «Інституту Шиммельпфенгу» можна вважати доведеним. Однак, через ряд обставин, розслідування не було завершено. Мали місце побоювання ініціювання шовіністичних антинімецьких настроїв. Не слід забувати і про привілейований статус багатьох підозрюваних, їх зв'язки з царським двором [12, С.210].

Для захисту засобів зв'язку і таємної інформації власті почали вдаватись до системи заручництва. Охорону телеграфних кабелів було доручено місцевим євреям, котрих попередили про тотальну найсуворішу відповідальність за найменше пошкодження [17, С.91].

Коли почалася Перша світова війна, то з'ясувалося, що армія і разом з нею держава не здатні забезпечити необхідний рівень захисту військової таємниці. І як наслідок цього, населення не було готове активно допомагати органам контррозвідки. Згодом країну захопила хвиля шпигуноманії, що також сприяло активізації заходів щодо захисту військової таємниці.

Тим не менше, попри всі недоліки, ми можемо констатувати, що російським властям, загалом, вдалось забезпечити секретність при проведенні мобілізації та стратегічного розгортання військ у 1914 р. Так, у перші місяці війни агентурна розвідка Австро-Угорщини діяла, за визнанням її керівника М.Ронге, недостатньо ефективно. Це було викликано як знешкодженням значної частини агентури російською стороною, так і закриттям у воєнний період кордонів Російської імперії з іноземними державами. Австрійська 3-я армія, до компетенції якої входило проведення військової розвідки всього Київського військового округу, не мала необхідної інформації про сили противника, внаслідок чого здійснила наступ на війська, що переважали її чисельно, й зазнала поразки. Австрійська розвідка виявилася неспроможною попередити власні війська про передислокацію російських військ, що також мало серйозні стратегічні наслідки.

Вказані недоліки забезпечення режиму секретності у 1914 р., в основному, обумовлювались потребами росту і були характерними для усіх

европейських держав. А негативний вплив існуючого ладу став відчуватись вже у подальші місяці війни.

Література

- [1] ЦДІА України у м.Києві.- Ф.313.- Оп.2.- Спр.1705.
- [2] Там таки.- Ф. 295.- Оп.1.- Спр.2.
- [3] Там таки.- Ф. 311.- Оп.1.- Спр.7.
- [4] Греков Н.В. Русская контрразведка в 1905-1917 г.г.: шпиономания и реальные проблемы // <http://militera.lib.ru/research/grekov/03.html>.
- [5] Матвеев Г.Ф. Пилсудский / Геннадий Матвеев.- М.: Молодая гвардия, 2008.- 512 с.
- [6] ЦДІА України у м.Києві.- Ф.313.- Оп.2.- Спр.3118.
- [7] Там таки.- Ф. 442.- Оп.864.- Спр.296.
- [8] Ронге Макс. Разведка и контрразведка / Макс Ронге.- К.: Синто, 1992.- 240 с.
- [9] Князев Сергій. Захист важливих інформаційних ресурсів на території України в кінці ХІХ на початку ХХ століття // Бизнес и безопасность.- 2010.- №6.- С.104-107.
- [10] Авдеев В.А., Карпов В.Н. Секретная миссия в Париже. Граф Игнатъев против немецкой разведки в 1915-1917 гг. / Валерий Авдеев, Владимир Карпов.- М.: Вече, 2009.- 400 с.
- [11] Альбом лиц зарегистрированных жандармской, сыскной и общей полицией по подозрению в шпионстве. Составлено по материалам присланным в Регистрационное бюро Департамента полиции по 31 декабря 1915 г. Вып.1-й.- Пг; 1915.- 344 с.
- [12] Старков Борис. Охотники на шпионов. Контрразведка Российской империи 1900-1914 / Борис Старков.- СПб.: Питер, 2006.- 304 с.
- [13] Лемке М.К. 250 дней в царской Ставке.1916 / Михаил Константинович Лемке.- Минск: Харвест, 2003.- 672 с.
- [14] ЦДІА України у м.Києві.- Ф. 1335.- Оп. 1.- Спр. 1631.
- [15] Там таки.- Ф. 442.- Оп. 864.- Спр. 288.
- [16] Там таки.- Ф. 1598.- Оп. 1.- Спр. 373.
- [17] Резанов А.С.Немецкое шпионство.-Пг., 1915.- 336 с.
- [18] Падение царского режима. Стенографические отчеты допросов и показаний, данных в 1917г.в Чрезвычайной Следственной Комиссии Временного правительства.- Вып.1: Показание А.Н.Хвостова.- Берлин, Б.д.- 53 с.
- [19] Дякин В.С. Первая мировая война и мероприятия по ликвидации так называемого немецкого засилья / В.С.Дякин // Первая мировая война 1914-1918гг.-М., 1968.- С.227-238.
- [20] Гольдин Семен. Евреи и шпиономания в русской армии в годы Первой мировой войны // <http://www.lechaim.ru/ARHIV/179/goldin.htm>.
- [21] Громов М.А. Цензура и шпионство по законам военного времени.- Пг., 1914.
- [22] Волковский Н.Л. История информационных войн. В 2-х ч. / Н.Л. Волковский.- СПб: ООО «Издательство Полигон», 2003.- ч.2.- 729с.
- [23] Временное Положение о военной цензуре // Авербах О.И. Законодательные акты вызванные войною 1914 года с Германиею, Австро-Венгриєю и Турциєю.- Вильна, 1915.- С.19-39.
- [24] Кириченко Олександр. Військова цензура у Волинській губернії в роки Пешої світової війни (с.169-171) // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки історії краю: Науковий збірник: Випуск 30: Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історико-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р.- Луцьк, 2009.- С.169-171.
- [25] Лемке М.К. 250 дней в царской Ставке.1914-1915 / Михаил Константинович Лемке.- Минск: Харвест, 2003.- 448 с.
- [26] ЦДІА України у м.Києві.- Ф. 295.-Оп.1.- Спр.439. Зданович А.А. Свои и чужие - интриги в разведке.- ОЛМА-ПРЕСС, ЗАО «Масс Информ Медиа», 2002.- 320 с.
- [27] ЦДІА України у м.Києві.- Ф.274.- Оп.1.- Спр.3271.
- [28] Там таки.- Ф.279.- Оп.1.- Спр.59.
- [29] Чертопруд Сергей. Организация защиты информации в российской армии в начале XX века [Электронный ресурс] / С.Чертопруд // <http://www.agentura.ru/press/cenzura/arm20/>
- [30] Ботвінкін О.В. та ін. Історія охорони державної таємниці в Україні / Ботвінкін О.В., Шлапаченко В.М., Ворожко В.П., Пашков А.С.- К.: Науково-видавн. відділ НА СБ України, 2008.- 155 с.
- [31] Джунковский В.Ф. Воспоминания: В 2-х томах / А.Л.Панина (ред.); И.М.Пушкарева, З.И.Перегудова (предисл. и примеч.).- М.: Издательство имени Сабашниковых, 1997.- т.2.- 688 с.

УДК 351.746.1:94 (477) «.../084» (045)

Бернадский Б.В. Обеспечение секретности при проведении мобилизации в России в 1914 году

Аннотация. В статье рассматривается деятельность русских спецслужб по становлению контрразведывательного режима и режима секретности в начале Первой мировой войны. Полученные результаты позволяют более системно подходить к освещению истории защиты информации.

Ключевые слова: защита информации, Первая мировая война, государственная тайна, неразглашение, контрразведка.

Summary - this article deals with the activities of Russian intelligence agencies to counter-intelligence establishment regime and secrecy in the beginning of the First World War. The obtained results allow to develop system-based approach for highlighting history of protection of the information.

Key words – protection of information, First World War, state secret, non-dislosure, counterintelligence.

Отримано 26 вересня 2012 року, затверджено редколегією 7 листопада 2012 року
(рецензент д.і.н., професор В.С. Сідак)